

Євтушенко С. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури, компаративістики і гринченкознавства
Київського університету імені Бориса Грінченка

ОБРАЗ РАДЯНСЬКОГО КИЄВА 70-Х РОКІВ У РОМАНІ С. БАТУРИНА «ШИЗГАРА»

Анотація. Назва, епіграф, авторське визначення жанру, хронотоп та сюжет дозволяють говорити про спробу реалізації ностальгійного дискурсу в романі С. Батурина «Шизгара». Лейтмотивом твору виступає широковідома в 60-х роках у Радянському Союзі пісня Venus («Венера») голландської групи Shocking Blue, використання якої відновлює спогади та створює неповторну ностальгійну атмосферу у тексті. Подієва частина відбувається в центральній частині міста, що впливає на актуалізацію топоніміки середмістя Києва. Читач має можливість дізнатися неофіційні назви вулиць та історію виникнення народних назв вулиць. Атмосферу радянського часу автор передає за допомогою актуалізації типових деталей київської столиці, споминів про популярну кінопродукцію та згадкою про популярність бойових єдиноборств. Багато уваги приділено якості обслуговування радянських громадян. Підкреслюється, що якість радянської продукції нерідко ставала приводом для створення анекдотів, обмежений асортимент продуктів продавався у «форпостях забезпечення населення харчами», а найбільшою ряснотою відзначалися лікеро-горілчані відділи. Охоронців правопорядку у київській столиці недолюбливали (особливо молодь), позаочі називаючи їх «мусорами» та розповідаючи про них образливі анекдоти й співаючи глумливих пісеньок. В офіційному радянському світі сформувалися досить закриті спільноти для сторонніх (дипломати), куди потрапити було (якщо ти не партійний призначенець) доволі не просто. Прикметною особливістю радянського часу була наявність / відсутність потрібних зв'язків. Значна увага приділена київський молоді 70-х років, яка віддавала перевагу своїм «законам», «правилам» та неписаним моральним нормам. Характерною ознакою тих часів було функціонування молодіжних угруповань – контор, основним завданням яких «був захист суверенних прав як всієї спільноти, так і кожного окремого її члена». Відзначено також бажання молоді інтегруватися в загальноєвропейський контекст.

Ключові слова: ностальгія, Київ, радянський, Радянський Союз.

Постановка проблеми. С. Боем вважає, що ностальгія – це утопічна спроба повернути «ідеальне» втрачене минуле. Дослідниця виділяє два ностальгійні сюжети – реставраційний та іронічний (рефлектований). Реставраційна ностальгія прагне відродити «міфічний колективний дім». Реставраційна – «колективна, символічна та пов'язана із поза історичною «перебудовою» дійсності» [1, с. 301]. Амбівалентна природа ностальгії / «меч з подвійним лезом» (С. Боем) незрідка виступає дієвою політичною зброєю. В. Курцін вважає, що ностальгійний дискурс «тракує знаки радянської культури як знаки дитинства, як знаки назавжди і лірично зниклого світу

безтурботності, де ідеологічні реалії були абсолютно природними та домашніми» [2, с. 298]. Сучасні українські письменники, звертаючись до зображення часів Радянського Союзу, не можуть оминати ностальгійних відчуттів, адже насамперед – це «почуття втрати і зсуву», хоча разом з тим – це і «роман з власною фантазією» (С. Боем).

Мета дослідження – дослідити реалізацію ностальгійного дискурсу за допомогою відтворення реалій київської столиці 70-х років.

Виклад основного матеріалу. Магістральною темою в романі С. Батурина «Шизгара» є ностальгія, про що свідчить назва («Шизгара»), епіграф (пісня “Venus” Robbie van Leeuwen), авторське визначення жанру («Міський роман-ностальжі»), хронотоп (радянський Київ 70-х років), сюжет (несподівана зустріч у метро з колишньою дівчиною Іриною сколихнула пам'ять оповідача, яка «заходила послужливо підносити, здавалося, за давності й зблякли, а, виявляється, такі яскраві й живі спогади» про останнє шкільне літо в Києві [3, с. 15].

Широковідома в 60-х роках у Радянському Союзі пісня Venus («Венера») групи Shocking Blue з альбому At Home (1969) виступає своєрідним лейтмотивом твору, реалізуючись у заголовку («Шизгара» – від She's got it), епіграфі (англійський текст пісні “Venus” Robbie van Leeuwen та український переклад пісні «Венера» І. Мостицького) та трічі актуалізуючись у тексті. У першому розділі «Фортуна та п'ятак» вправний гітарист Сява Фортуненко на прізвисько Фортуна співає «Шизгару», котру під такою назвою всі й знали, хоч насправду була вона «Венерою» [1, с. 20]. У двадцять четвертому розділі «Шизгара», або неповторна зірка і королева» оповідач згадує про перший справжній «вибух емоцій», який він відчув у шістнадцять років під «Шизгару». В «Епілозі» голос легендарної голландської співачки, солістки гурту “Shocking Blue”, «знайомий та вже рідний» [1, с. 201], змусив оповідача знов пригадати «ту давню історію» [3, с. 201] та одночасно усвідомити проминутисть подій («Епілог»). Таким чином, мелодія голландської групи сприяє відновленню призабутих спогадів та одночасно створює неповторну ностальгійну атмосферу у тексті.

Головні події в романі відбуваються в центральній частині Києва, тому переважно увага зосереджена на топоніміці середмістя Києва. Оповідач зі своїми друзями мандрує Печерськом, Дзержинкою, Печерським мостом, Чорною горою, Тверським завулком, вулицею Підвисоцького, Німанським кварталом, Кіквідзе, Іваном Кудрею, Золотим пляжем, Тельбін (пляж «Озеро Тельбін»), березняківським пляжем, русанівським пляжем, Сталінкою, Червоноармійською, Бессарабкою, Шулявкою, Святошином, Євбазою, Лісовим масивом, Борщагівкою, парком Партизанської слави, парком Голосіївським, парком При-

макова, бульваром Лесі Українки, Різницькою, Трухановим островом, Довбичка, вулицею Академіка Філатова (скорочено Філатова), Гідропарком, Подолом, Червоною (Контрактовою) площею, Кловською. В окремих випадках дізнаємося про неофіційні назви вулиць (бульвар Дружби народів – Бродвей, або скорочено Броді, Куренівський парк – парк «Курені», Парковий міст – Чортовий міст) та історію виникнення народних назв вулиць. Приміром, слово Брод – рудимент «пишного колись сленгу кінця 50-х – початку 60-х, тобто тих билинно-незапам'ятних часів, коли щойно побудована німецькими військово-воположенними вулиця офіційно звалася ще Австотрадою, а не бульваром Дружби народів» [3, с. 20].

Атмосферу радянського часу автор передає за допомогою актуалізації типових деталей київської столиці 60-х років: жовта буда телефона-автомата, пістон (маленька спеціальна кишенька біля пояса джинсів – монетка-«двушка»), «щоранковий полив зі шлангів» [3, с. 132] вулиць дбайливими київськими двірниками, суворі правила в лікарнях («зайти до лікарні без перепустки, виданої щонайменше завідувачем відділенням, було дуже непросто...») [3, с. 132], Військово-морське училище на Подолі (попри відсутність моря) і неприязне ставлення курсантів всіх училищ до київських моряків, атракціон у вигляді поїзда «з десяти возиків, на два крісла кожен, що рухався по рейках» [3, с. 113], спеціально облаштовані майданчики для вигулу та дресури собак з різними бумами, бар'єрами, сходами й шанцями були «на верхньому полі Центрального стадіону, на схилах Дніпра, в клубі службового собаківництва ДТСААФ» та «геть усі пустирі, на яких збиралися собачники зі своїми вихованцями» [3, с. 58].

Спомин популярної кінопродукції 60-х років дає уявлення про культурний смак жителів столиці. Фільми «про Мухтара, Біле Ікло, чотирьох танкістів та Шарика, К-9, Цивіля, білого Біма, прикордонного пса Алого, Лессі та Бетховена» [1, с. 57], а також телевістива за повістю Владислава Крапівіна «Хлопчик зі шпагою про підлітків-спортсменів, неповнолітніх хуліганів, перші чоловічі чинки та романтичні почуття до дівчини» [3, с. 158] користувалися популярністю серед школярів. Особливе захоплення викликав зарубіжний кінематограф, представлений такими стрічками як «Золото Маккени» (1969 р.), «Жодних проблем», «Геній дзюдо» Курасави тощо. Улюбленими акторами були Грегори Пек (шериф Маккена з фільму «Золото Маккени»), Гойко Мітічу (виконавець ролей індіанців у фільмах кіностудій ФРН, НДР та Чехословаччини), Міу-Міу (фр. *Miou-Miou*, справжнє ім'я – Сільвет Еррі (фр. *Sylvette Herry*), Брітт Екланд.

Шаленою популярністю у київській столиці 60-х років користувалися єдиноборства, серед яких пріоритетнішою була японська боротьба дзюдо. Несподівано зникнувши в тридцять сьомому році «з неосяжних теренів від Москви до «самих до окраїн», вона так само несподівано повернулася після тридцяти п'яти років забуття. У безкоштовних київських секціях, включно з «найкрутішою динамівською», опановували спортивну, скорочену до конспективної, версію «шаленого мистецтва самозахисту», продемонстровану з чорно-білих екранів Сугатою Сансірою [3, с. 134].

Якість радянської продукції нерідко ставала приводом для створення анекдотів, як-от у випадку із сірниками фабрики «Гомельдрев», які «по черзі ламалися, шипіли й, пустивши димок, згасали, а то губили свої сірчані голівки від першого ж

контакту з коробкою» [3, с. 123]. Серед молоді виняток становила київська «Прима», яка попри смак горілої соломи, традиційно проголошувалася кращою за «Вінстона» і «Кіма», а «лягти її вважалося несмаком та моветоном на межі із кугутством» [3, с. 19]. Дефіцит продуктів і, як наслідок, лімітованість товару в магазинах (кілограм цукру «в одні руки» в період заготівельної наснаги), розповсюдження «блату» (знайомства, зв'язки), престижність працівників торгівлі – яскраві прикмети радянського побуту, особливо в останні роки існування СРСР. Символом радянської торгівлі можна вважати огрядних злющих продавчин з їх неймовірно-нестерпним лементом. Характерне явище – спецбуфети та закриті спецрозподільники для так званих «панів» / «сановних відповідальних працівників, що густо мешкали в районі в «цековських» та «совмінівських» будинках» [3, с. 80]. Доступ до «джерел дефіцитів, делікатесів та просто дуже якісних харчів» не передбачався для рядових службовців високих установ, інструкторів та інспекторів. Прості смертні отримували пайки до свята, а в більшості випадків продукти «діставалися» «у нескінченних чергах, по знайомству чи з відчутною переплатою» [3, с. 80].

Продукти в Києві продавалися у «форпостах забезпечення населення харчами під гордими вивісками «Хліб», «Молоко», «Овочі-фрукти» (варіант – «Дари ланів»), «Продукти» (або «Продтовари») та «Гастроном». Перші три «мали вузьку спеціалізацію». В «Продтоварах» і «Гастрономах» («гастріки») однаковий асортимент: варена ковбаса («Лікарська», «Дитяча», «Любительська»), два сорти сиру, крупи (манка-перловка-рис-пшоно), рибні консерви, лаврушка, хмелі-сунелі, спеції для юшки, цукерки, бісквітний торт, булки, батони, паляниці, «кирпичики» (саме так, ніякі не целінки), калачі-хали й рога-лики, сайки й «городські», український та «московський», «жулік» (житня булка з родзинками). Споживчий набір товарів у гастрономах елітного Печерська разюче не відрізнявся «від своїх побратимів з якої-небудь демократичної Шулявки чи Сталінки» [3, с. 80].

Ряснота не переводилася в лікero-горілчані відділах: вина («сухі, ординарні, солодкі, кріплені, ігристі, марочні»), портфейни («Агадам» / «плодово-вигідне, любовно назване п'яничками «грушки-яблучка», «Приморський», «777» / «три сімки»), лікери («Шартрез», «Бенедиктин», «Спотикач», «Зап'янка»), горілка, коньяки (вірменський / «рідко гостював на полицях тих відділів», сорти болгарського, молдавського та місцевого) [3, с. 80]. У зв'язку з цим згадується майбутній мічений всесоюзний борець із лікero-горілчаною галуззю та виноробством М. Горбачев, який у 70-х роках заправляв «партійною організацією Ставропілля» і «за межами цієї житниці відомий був лише вузьким партійним колам» [1, с. 80]. Серед молоді «найбільш ходовим і вживаним» було кріплене вино «Біле міцне» / «бецман» / слоган «Біле міцне – дуже смачне!» з огляду на співвідношення ціни (карбованець і двадцять дві копійки) і якості («не шмурдяк якийсь плодово-вигідний штиму «грушки-яблучка», але й не зарозумілий обмеделений марочний портвейн за три з гаком!» [3, с. 26]. До вина додавалась закуска – ковбаса, батон, сирки «Дружба», шоколадка для дівчат.

Найвідоміші у Києві гастрономи – «гастрік» / «об'єдкі» на Московській (найчастіше «викидали» дефіцитні делікатеси: всілякі шинки, ковбаси, балики, тверді сири і таке різне), «об'єдкі» на розі Великої Житомирської та Володимирської, гастроном на розі Дружби народів та Кіквідзе прозивався

«Темп» (перший в Україні магазин самообслуговування, відкритий на початку 60-х, через крадіжки швидко перетворений на звичайний великий безіменний «гастрік»), «Яма» («крім назви, примітною вона не була»), «гастроном «Печерський» / псевдо «на Лесі» (чималенький за розмірами, з непоганим, як на ті часи, постачанням» (фішка – майже постійно діюча виносна ятка з мороженою рибкою) [3, с. 80]. Звичною була практики називати «продуктові магазини за адресою чи найближчою зупинкою громадського транспорту»: гастрономи «на Чеській», «на Філатова», «на Копиленка» [3, с. 80].

Серед закладів громадського харчування у Києві користувалися популярністю ресторани «Кукушка», кафешки «Півник» біля стадіону «Динамо», «Російський чай» на Хрещатику («Чай був такий собі: без особливих претензій на вишуканий аромат, а от булочки з курагою сподобалися всім – гарячі, смачні, запашні, помірно солодкі, одне слово: клас!» [3, с. 117], непоганий кафетерій у гастрономі «Темп» («там позмінно варили смачну запашну робусту дві молодяві моторні жіночки» [3, с. 80]. Перукарські послуги надавав салон «Чарівний завиток» зі стійким ароматом «Шипру», «котрим щедро бризкали клієнтів перукарні з-під «Червоної Москви», обладнаних пультверизаторами з гумовими грушами» [3, с. 104].

Охоронців правопорядку недолюбували (особливо молодь), позаочі називаючи їх «ментами», «лягавими» «мусорами» та розповідаючи про них образливі анекдоти й співаючи глумливих пісеньок: «У міліції служив, // Голубий мундир носив, // З кобурою на боку // Я порядок наводив: // Щоб ніхто ніде не сцяв, // З підвіконня не ригав. // Нарушителя ввіймав – // Я беру із нього штраф, // А не хочеш – так пройдем // В відділенні лягав! // Гав-гав!!!» [3, с. 102]. Негативне ставлення обумовлювалось нерозбірливістю правоохоронців («Причепляться, заберуть, можуть люлів увалити не знати за що, ще й на облік ні за цалову душу поставлять...»), роботою заради галочки у звіті («Ім галочка у звіті, тобі ж – проблеми за місцем навчання») та непрофесіоналізмом, адже справжніх правопорушників знаходити «виходило в них далеко не так ловко» [3, с. 102]. Вірто відмитити, що відкошувати від армії у ті часи не було заведено, адже держава «могла капітально вжарити аж до ув'язнення», а суспільна думка трансливала ідею про неповноцінність чоловіка, який не служив. Разом з тим протягом останнього десятиліття «з'явилася й укоренилася» дідівщина [3, с. 172].

В офіційному радянському світі сформувалися досить закриті спільноти для сторонніх (дипломати), куди потрапити було (якщо ти не партійний призначенець) доволі не просто. Приміром, батько Ірини став слухачем Дипломатичної академії завдяки знайомству із родиною Нехлюйків «з їхніми неабиякими зв'язками в нетрях міністерства, з умінням зайти до кого треба в кабінет, відвести кого слід убик на рауті й шепнути потрібні слова» [3, с. 71]. Наявність / відсутність потрібних зв'язків – прикметна особливість радянського часу. Свого роду закритими спільнотами можна вважати об'єкти всесоюзного значення на кшталт оборонного заводу на вулиці Щорса. Для працівників заводу будували відомчі багатопверхівки, відомчі ясла, відомчі дитячі садки, звідки діти «дружно переходили до школи, яку завод теж вважав своєю в силу встановленого шефства та чималих коштів, що вкладалися ним у її розвиток», спортивні клуби із багатьма секціями, «до котрих дітей заводчан приймали в першу чергу» [3, с. 48].

Заможні київські дами часів «дорогого Леоніда Ілліча» віддавали перевагу непересічним майстрам, таким як модний кравець Лев Оскарович Шварцберг «з фамільними секретами й дерев'яними старовинними лекалами, відполірованими руками багатьох поколінь» [3, с. 23]. Серед власників мотоциклів і мопедів цінувалися свої професіонали, як-от «найперший спец на всю Чорну Гору» Котя з чималим гаражем, обладнаним під майстерню: «з будь-якими проблемами прямували до нього, а він практично нікому не відмовляв і грошей не вимагав: скільки давали – за те й дякував, а більшості пацанів допомагав «по дружбі» [3, с. 100]. Завзяті молодики налагоджували свого роду «бізнес» із продажу грамплатівок / «плит» / «дисків» студій «братніх країн» (болгарського «Балкантона», східнонімецької «Аміги», чехословацького «Супрафона», польської «Музи» та югославського «Юготона») або переписування зі своїх «плит» замовникам на бобіні альбоми популярних виконавців за півтора-два «рябчики». Так, Сашко спеціалізувався на «демократах», платівки яких з соцтабору невеликими партіями «приходили просто на бази та в магазини фірми «Мелодія» [3, с. 104].

Київська молодь 70-х років віддавала перевагу своїм «законам», «правилам» та трималася неписаних моральних норм. Приміром, вважалося моветоном западати на дівчину свого дружки, нецензурно лягтися при дівчатах та «неславити чувака, якщо він ішов із тьолочкою», адже «завтра на його місці можеш опинитися ти сам» [3, с. 45]. Вона послугоувалась «молодіжним вуличним розмовним лексиконом», за яким, приміром, подругу називали «моя мала» («безвідносно до її віку та габаритів» [3, с. 110], кльова, класна, офігенна, чотка тьолочка, чувиха або герла, «комбінуючи ці загалом позитивні слова залежно від ступеня свого враження» [3, с. 65]. За вуличним мовним політесом нормально було називати одне одного «Володька, Алекс, Санько, Колян, Котя, Танюха, Натаха, Ленка...», на питання «Як справи?» відповідати «Справи в прокурора», використовувати приспів з непристойної дворової пісні «А хулі-люлі, алаверди!», позначати жлобом «жадібну людину, або малокультурну, або селяка» [3, с. 173] тощо.

Прикметною особливістю тих часів було функціонування молодіжних угруповань – контор, основним завданням яких «був захист суверенних прав як всієї спільноти, так і кожного окремого її члена». Вуличний епос розповідав про давні грандіозні війни між конторами, як-от «війни з Подолом, де Печерськ із Бессарабкою були союзниками; тоді ще буцімто зажила великої слави контора з Пушкінської, котра теж вважалася чомусь Бессарабкою, під гучною назвою «Королівство» [3, с. 47]. Вони стабільно існували в одному мікрорайоні (кілька провулків або вуличок з прилеглими дворами) протягом кількох поколінь молоді. Лідери контор звалися основними («часто-густо їх було двоє-трьох, і такий стан речей забезпечував своєрідну вуличну демократію»), чоткі парубки зі стійким авторитетом на районі були кістяком, ядром контори. Також були малі і шнурки (слабкодухі хлопці). Окремо стояли музиканти. Як виняток з'являлися «артілі», які «не були конторою, та й території своєї не мали».

Київська молодь прагнула інтегруватися в західноєвропейський контекст. Звідси звернення на закордонний манер (Алекс замість Олексій після щовечірніх переглядів сері-

алу про миттєвості весни), бажання мати справжні фірмові джинси («Лі», «Ренглер», «Супер-райфл»), імпортовані речі (гітара «Кремоні» зі сріблястими струнами), пріоритетність західної музики (Джиммі Гендрікс, Річі Блекмор, Сюзі Кватро, Пол Маккартні). Київська молодь 70-х рр. віддавала перевагу важкій музиці (Джиммі Гендрікс, Річі Блекмор, Сюзі Кватро, Пол Маккартні, Нодді Холдер, Йен Гіллан, Оззі Осборн), а до груп на кшталт «ABBA», пісні яких порвали «на шмаття всі танцюючі та молодіжні вечірки країни» [3, с. 21], ставилися зверхньо. Цінувалася віртуозна гра на гітарі (Сава Фортуненко на прізвисько Фортуна) та шкільні рок-групи як протизвага ансамблям або «зачуханим ВІА» [3, с. 42].

«Вільна» поведінка молодих киян (дівчина сидить на колінах у хлопця, хлопець обіймає дівчину, поцілунки) була «вже не виключною, але ще досить сміливою». Подібного роду прилюдні вияви декларації про стосунки викликали обурення переважно серед старших людей, які «часто навіть брутально сварили парочки, особливо дівчат, і «блядь» було в тирадах ветеранів не найжорсткішим словом» [3, с. 147].

Висновки. Образ радянського Києва 70-х років у романі С. Батурина «Шизгара» овіяний ностальгійними нотками. І пов'язано це насамперед із тим, що оповідач згадує своє останнє шкільне літо в Києві. Звідси неповторна атмосфера літньої київської столиці, в якій реалії радянської дійсності не відіграють первинного значення.

Література:

1. Бойм С. Общие места: Мифология повседневной жизни. М. : Новое литературное обозрение, 2002. 320 с.
2. Цибулько О. Ностальгія та пустота: «Депеш Мод» С. Жадана у контексті альтернативних художніх систем : [Електрон. ресурс]. Режим доступу: Microsoft Word – СПМЛ_15.doc (uzhnu.edu.ua).
3. Батурин С. Шизгара. К. : Нора-Друк, 2016. 206 с.

Yevtushenko S. The image of Soviet Kyiv of the 70s in S. Baturin's novel "Shizgara"

Summary. The title, epigraph, author's definition of the genre, chronotope, and plot allow us to talk about an attempt to implement a nostalgic discourse in S. Baturin's novel "Shizgar". The leading motive of the work is the song Venus ("Venus") by the Dutch group Shocking Blue, widely known in the Soviet Union in the 1960s, the use of which restores memories and creates a unique nostalgic atmosphere in the text. The action part takes place in the central part of the city, which affects the actualization of the topography of the center of Kyiv. The reader has the opportunity to learn unofficial street names and the history of popular street names. The author conveys the atmosphere of the Soviet era with the help of actualization of typical details of the Kyiv capital, memories of popular film productions and mention of the popularity of martial arts. Much attention was paid to the quality of service to Soviet citizens. It is emphasized that the quality of Soviet products often became a reason for creating anecdotes, a limited range of products was sold in "outposts of providing the population with food", and the liquor and vodka departments were marked by the greatest abundance. Law enforcement officers in the Kyiv capital were disliked (especially young people), calling them "garbage" in front of their eyes and telling offensive jokes about them and singing mocking songs. In the official Soviet world, fairly closed communities for outsiders (diplomats) were formed, where it was quite difficult to get into (if you were not a party appointee). A notable feature of the Soviet era was the presence/absence of the necessary connections. Considerable attention was paid to the Kyiv youth of the 70s, who preferred their "laws", "rules" and unwritten moral norms. A characteristic feature of those times was the functioning of youth groups – offices, whose main task "was to protect the sovereign rights of both the entire community and each of its individual members". The desire of young people to integrate into the European context was also noted.

Key words: nostalgia, Kyiv, Soviet, Soviet Union.